

ANTROPOGEOGRAFIA

Dział geografii badający związki i zależności między środowiskiem naturalnym (warunkami geograficznymi, przyrodniczymi, klimatycznymi) a cywilizacją ludzką. (Gr. *ánthrōpos* – człowiek, *geōgraphía* – opis ziemi; stąd „antropogeografia” to geografia człowieka.)

Antropogeografia bada wzajemne wpływy działalności człowieka i środowiska naturalnego. Dostarcza geograficznie argumentowanego wyjaśnienia zróżnicowania w rozwoju społeczności ludzkich, rozmieszczenia populacji, a także zróżnicowanych form rozwoju gospodarczego i społecznego. Można mówić o trzech głównych koncepcjach antropogeografii: 1) determinizmie geograficznym uznającym silny wpływ środowiska na społeczność oraz eksponującym przystosowanie człowieka do środowiska naturalnego (z tego stanowiska wywodzi się geopolityka), 2) nihilizmie geograficznym negującym wpływ środowiska naturalnego na rozwój cywilizacji oraz 3) posybilizmie geograficznym uznającym wzajemność tych relacji.

Główne zagadnienie antropogeografii – relacja między społeczeństwem a środowiskiem geograficznym – było znane od starożytności, ale istotny rozwój zainteresowań tą problematyką nastąpił w XIX wieku, głównie za sprawą niemieckiego etnologa i geografę Friedricha Ratzela, który stworzył podstawy metodologiczne i teoretyczne tej dyscypliny. Ratzel zdefiniował antropogeografię jako naukę o przyrodniczym uwarunkowaniu społeczeństw oraz o rozprzestrzenianiu się człowieka.

W 1897 r. Ratzel, który postrzegał świat człowieka i przyrody dynamicznie i antagonistycznie, rozwinął w oparciu o ideę darwinizmu społecznego koncepcję społeczeństwa jako żywego organizmu, który rodzi się, dojrzewa, starzeje i umiera oraz funkcjonuje w powiązaniu ze środowiskiem naturalnym. Według Ratzela człowiek jest zdeterminowany geograficznie, tak jak świat roślin czy zwierząt, stąd należy go traktować jako istotę biologiczną. Zbiorowości ludzkie, mieszkające w różnych typach środowiska geograficznego, przechodzą w swej historii przez kolejne szczeble rozwoju cywilizacyjnego, dostosowując się do zmiennych warunków środowiska i wykształcając różne formy tego przystosowania, przejawiające się w różnych sposobach gospodarowania oraz kulturach. Kluczową rolę w rozwoju odegrały migracje, przemieszczanie się ludzi w celu osiedlenia się w środowisku gwarantującym dogodne warunki egzystencji. W dalszym procesie rozwoju przemieszczanie zastępowane jest przez walkę o przestrzeń i terytorium.

Ratzel zwrócił uwagę na zależność między rozwojem ekonomicznym społeczności a liczebnością populacji oraz na fakt, że wpływ przyrody na społeczność (zarówno jej cechy fizyczne, jak i duchowe) ma związek ze stylem życia i sposobami zagospodarowywania środowiska. Według Ratzela prawo, obyczaje, wierzenia religijne, język są dziełami przyrody, a podobieństwa między różnymi kulturami muszą być wynikiem dawnych kontaktów i migracji. Wskazywał na związki antropogeografii z geografiami polityczną, dowodząc, że rozwój społeczny zależy od warunków geograficznych, a społeczeństwo, które w najwyższym stopniu dokonało adaptacji do terytorium i warunków na nim panujących, naturalną koleją rzeczy przekracza granice obszarów pozostających w posiadaniu innych nacji i dokonuje ekspansji na nowe terytoria.

W początkach XX wieku antropogeografia była wiodącą szkołą w ramach niemieckiej geografii ekonomicznej, wywarła wpływ na koncepcje francuskiego geografę Paula Vidale de la Blache'a (zwolennika posybilizmu geograficznego), na etnologię przełomu XIX i XX wieku, stanowiąc

podbudowę jednej z metod badawczych – dyfuzjonizmu. W XX wieku antropogeografia Ratzela wywarła z kolei wpływ na amerykańską szkołę środowiskową.

Idee Ratzela zostały wykorzystane przez ideologów nazistowskich jako teoretyczne uzasadnienie dla terytorialnej ekspansji Niemiec. Wyprowadzona z antropogeografii teoria geopolityki Rudolfa Kjelléna wraz z jego interpretacją pojęcia *Lebensraum* została przejęta, rozwinięta i zaadaptowana przez polityków Trzeciej Rzeszy i wykorzystana m.in. w teorii walki rasowej o przestrzeń życiową. Teorie determinizmu środowiskowego (klimatycznego, fizycznego) spotkały się z krytyką jako współtworzące podbudowę ideologii rasistowskiej.

[M.G., B.F.]

Literatura:

Ratzel, Friedrich. „Antropogeografia”. W: Nowicka, Ewa, Głowacka-Grajper, Małgorzata (red.) *Świat człowieka – Świat kultury. Antologia tekstów klasycznej antropologii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

Landes David. *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some are So Rich and Some So Poor*. New York-London: W.W. Norton & Company, 1998.

Eberhardt, Piotr. „Poglądy antropogeograficzne i geopolityczne Friedricha Ratzla”. *Przegląd Geograficzny* nr 2, 2015, s. 199-224.

Moczulski, Leszek. *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa: Bellona, 2010.